ذاكـــرات أم بــرج

זוכרות את אֻם בֻּרְג'

Remembering Umm Burj

تحرير وكتابة:
عمر اغبارية

تصميم الكتيب:
محمود ياسين

الغلاف الأمامي:
صورة لخربة أم برج ، آب 2008

الغلاف الخلفي:
اللجوء- جدارية حائط في مخيم عايدة
للاجئين من إبداع أطفال المخيم

الصور:
عمر اغبارية

طباعة:
مطبعة الرسالة – بيت حنينا، القدس

إصدار:
جمعية "زوخروت"
هاتف: 6953155 – 03
فاكس: 6953154 – 03
Zochrot
Ibn Gvirol 61
Tel Aviv Jaffa 64362

تحية وشكر خاص
إلى لاجئات ولاجئي خربة أم برج
الذين سمحوا لنا بدخول قريتهم

עורך:
עמר אע׳באריה

עיצוב:
מחמוד יאסין

שער קדמי:
הכפר ח׳רבת אם ברג׳ - אוגוסט 2008

שער אחורי:
פליטות - ציור קיר של ילדי מחנה הפליטים
עאידה על אחד קירות המחנה.

צילום:
עמר אע׳באריה

הדפסה:
דפוס אלרסאלה, בית חנינא, י-ם

הפקה:
עמותת זוכרות (ע״ר 580389526)
אבן גבירול 61
ת״א יפו 64362
טל׳ 6953155 - 03
פקס 6953154 - 03

תודה מיוחדת והערכה
לפליטות ופליטי ח׳רבת אם ברג׳
שהרשו לנו להיכנס לכפרם

ذاكرات
זוכרות
Zochrot

آب 2008 אוגוסט

© All rights reserved to those who were expelled from their homes

Umm Burj אֻם בֻּרְג׳ أم برج

مقدمة

خربة هو لفظ يطلق على مكان خرب بعد أن كان مأهولاً. أطلق الفلسطينيون اسم خربة على الأماكن التي وجدوها خربة وفارغة وفيها آثار مبان قديمة. لهذا السبب، هناك عشرات القرى الفلسطينية المسماة خرباً رغم أنها قرى عامرة وحيوية، وذلك لأن المقصود بالخربة هو الآثار القديمة التي وجدها الفلسطينيون في المكان قبل أن يبنوا قريتهم فيه. ورغم بناء القرية الجديدة إلاّ أن اسم خربة ظل لاصقاً باسمها. من هنا جاء أيضاً اسم القرية المخصص لها هذا الكتيب أم برج. بنيت أم برج على موقع أثري قديم خرب فيه آثار مبان قديمة. أما قرية أم برج الفلسطينية فكانت قرية عامرة حتى وصلتها الصهيونية عام 1948. قبل ذلك عاش أهلها في بيوتهم المتواضعة والجميلة المطلة على مناظر طبيعية خلابة، زرعوا أرضهم ورعوا ماشيتهم وتواصلوا بحياة اجتماعية هادئة وبسيطة، ورغم صغرها وصلها الشاعر ليحيي الأفراح والأمسيات وزارها الحكواتي ليسلي الأطفال. لا زالت شواهد الحياة الفلسطينية لأم برج قائمة في المكان رغم ستين سنة من الاحتلال. لا زالت تشهد لها حيطان بيوتها المهدمة وأشجار التين والزيتون والخروب والصبار، تشهد البئر وماؤها وتشهد مقبرتها ، رغم اهمالها المتعمد.

في الكتيب يتحدث السيد عبد الحميد الشاذلي، لاجيء من أم برج، عن الحياة قبل النكبة.

في هذه الأيام تجري في موقع القرية أعمال حفريات وتنقيب عن الآثار. يقوم الإسرائيليون خلالها بعملية "كشف وطمس"، كشف كل ما هو يهودي وطمس كل ما هو فلسطيني. أحد النشطاء في مجال الآثار كتب مقالاً في هذا الكتيب عن "علم الآثار ومحو الهويات" يشرح فيه ما يجري وراء كواليس باحثي الآثار الإسرائيليين.

الباحثة نوجه قدمان، مؤلفة كتاب "على جوانب الطريق وعلى هوامش الوعي" (عن بعض القرى الفلسطينية المهجرة، باللغة العبرية) الذي صدر مؤخراً بدعم من "زوخروت" تكتب هنا عن شعورها وأفكارها حين زارت خربة أم برج.

هذا هو الكتيب رقم 25 من سلسلة الكتيبات التي توثق تاريخ القرى الفلسطينية المنكوبة التي تصدرها جمعية "زوخروت – ذاكرات". صدر قبله كتيبات عن المواقع التالية: : خربة اللوز، الشيخ مونّس، المالحة، العجمي

في يافا، حطين، الكفرين، الشجرة، ترشيحا، بئر السبع، إجليل، اللجون، سحماتا، الجولان، اسدود والمجدل، خربة جلمة، الرملة، اللد، عكا، حيفا، عين المنسي، الحرم (سيدنا علي)، عين غزال، لفتا ودير ياسين.
"زوخروت" تعمل على توصيل تاريخ النكبة الفلسطينية للجمهور العام وخاصة الجمهور الإسرائيلي منادية باعتراف الطرف الصهيوني بمسؤوليته عن النكبة الفلسطينية وتحمل المسؤولية تجاه اللاجئين الفلسطينيين وإعادتهم إلى ديارهم.
هذا الكتيب أصدر بمناسبة جولة لقرية أم برج ستقوم بها "زوخروت" يتم فيها تخليد ذكراها بواسطة لافتات تبين اسم القرية ومعالمها، وسماع تفاصيل عن تاريخ القرية من أبناء لاجئيها.
أم برج، هي اثبات إضافي على أن التطهير العرقي للفسطينيين كان جزءاً من العقلية الصهيونية ومن ممارساتها، فيأتي هذا الكتيب بقصة قرية صغيرة وادعة، لم تقدر على المواجهة، غادر أهلها بيوتهم قبل وصول القوات الصهيونية إليها، لم تكن مواجهات في القرية أو حولها فلا يمكن الإدعاء أن بيوت القرية المهدمة قد هدمت بسبب المعارك، وعندما بقي قسم من أهلها مختبئين في التلال القريبة من قريتهم مع لاجئين من قرى مجاورة حتى تنتهي الحرب ليعودا إلى بيوتهم، جاءهم جنود إسرائيليون وطردوهم ثانية إلى ما وراء خط وقف إطلاق النار باتجاه الشرق، فلا يمكن القول أنهم هربوا بسبب تبادل إطلاق النار، ولا يمكن الإدعاء أنهم تركوا بيوتهم راضين.

زوخروت
آب 2008

הקדמה

המלה ח׳רבה משמעותה המילולית היא, כמו בעברית, חורבה. בפלסטין קיימים, והיו קיימים, הרבה כפרים ששמם מתחיל בתואר ח׳רבה. הפלסטינים נתנו תואר זה למקומות שמצאו בהם שרידים של יישובים מתקופות היסטוריות ישנות. המלה ח׳רבה ־ על פי רב - התייחסה בעצם לשרידים העתיקים שבמקום. למרות שהפלסטינים יישבו את המקומות האלה מחדש ובנו עליהם או לידם כפרים חדשים, התואר ח׳רבה דבק גם בשם החדש של הכפר. (מסטפא אלדבאע׳, בלאדנא פלסטין). הסבר זה מתאים למצבו של הכפר ח׳רבת אם ברג׳. הוא נבנה על אתר שופע בשרידי מבנים עתיקים, האתר הזה הוא שנקרא ח׳רבה. אם ברג׳ הפלסטיני היה כפר קטן אמנם, אך בבירור - עד שהציונות הגיעה אליו - הוא לא היה ח׳רבה. היו בו יחסית לגודלו, למצבו ולמיקומו בתים צנועים ויפים, חיים חברתיים ותרבותיים, כלכלה כפרית וחקלאות מוצלחת. את סימני החיים שהיו באם ברג׳ ניתן לראות עדיין במקום דרך שרידי הבתים, עצי התאנה, החרוב והזית המפוזרים במקום, דרך הצבר, דרך המים שבבאר ואפילו דרך בית הקברות המוזנח של הכפר ניתן להבין שהיו בו חיים. עדותו של הפליט עבד אלחמיד אלשאד׳לי המתגורר בירדן שמובאת בחוברת זו מחזקת את הטענה הנ״ל.

כיום, מתקיימות בשטח הכפר עבודות ״גילוי והסתרה״. חפירות ארכאולוגיות לגילוי מערות קבורה רומאיות ומחילות מסתור יהודיות מלפני אלפיים שנה, תוך דילוג נפשע על ההיסטוריה הערבית פלסטינית של המקום. הארכאולוגיה הישראלית מגלה את מחילות המסתור העתיקות של היהודים ומסתירה, דרך הזנחה והתעלמות, את שאריות השרידים הפלסטיניים. המאמר ״על ארכאולוגיה ומחיקת זהויות״ שכתב אחד הפעילים בתחום במיוחד לחוברת שופך אור על המלאכה המתבצעת מתחת לאדמה.

נגה קדמן, מחברת הספר ״בצדי הדרך ובשולי התודעה״ שיצא לאור לאחרונה בתמיכת ״זוכרות״, שיתפה בחוברת זו בתחושותיה במחשבותיה שעלו במפגש שלה עם הכפר אם ברג׳.

הכפר אם ברג׳ הוא הוכחה נוספת לכך שהטיהור האתני היה חלק מתפיסה ציונית כוללת. בפנינו כפר קטן שתושביו התפנו מתוך פחד ממתקפה יהודית, לא הייתה מלחמה סביב הכפר, בתיו ההרוסים כיום לא נהרסו במהלך קרב, פליטיו שהתחבאו עד שיעבור זעם גורשו בפעולה צבאית יזומה אחרי גמר המלחמה.

עמותת זוכרות מקיימת את פעילותה בנושא הנכבה הפלסטינית כדי להגביר את מודעות הציבור, בעיקר הישראלי, לנושא. עמותת זוכרות קוראת לישראלים לקחת אחריות על הנכבה שגרמה הציונות לעם הפלסטיני מאז 1948, ולהשבת הפליטים הפלסטינים לאדמותיהם במסגרת תהליך פיוס אמיתי והיסטורי על הארץ הזאת. חוברת זו היא חלק מפעילותה של עמותת זוכרות כדי להנגיש את המידע על הנכבה הפלסטינית לציבור. החוברת מופקת במיוחד לרגל אירוע זכרון שיתקיים באתר הכפר. האירוע יכלול סיור בשטח הכפר, שמיעת סיפורו מפי צאצאי הפליטים שיורשו להיכנס לשטח ישראל והצבת שלטים שיציינו את שם הכפר הפלסטיני.
זוהי החוברת ה- 25 שזוכרות מפיקה כדי לתעד את ההיסטוריה של הכפרים הפלסטינים ״שנִנְכְּבוּ״ בארץ הזאת. החוברות הקודמות עסקו במקומות האלה: ח׳רבת אללוז, אלשיח׳ מונס, אלמאלחה, אלעג׳מי ביאפא, חטין, אלכפרין, אלשג׳רה, תרשיחא, באר אלסבע, ג׳ליל, אללג׳ון, סחמאתא, אלג׳ולאן, , אסדוד ואלמג׳דל, ח׳רבת ג׳למה, אלרמלה, אללד, עכא, חיפא, עין אלמנסי, אלחרם [סידנא עלי], עין ע׳זאל, לפתא ודיר יאסין.

זוכרות
אוגוסט 2008

خربة أم برج

قرية فلسطينية صغيرة تقع إلى الشمال الغربي من مدينة الخليل، وتبعد عنها حوالي 20 كم، وترتفع 425م عن سطح البحر. تحيط بها أراضي قرى بيت نتيف، صوريف، ونوبا، وبيت أولا، وعجور. قدر عدد سكانها عام 1931 بحوالي 119 نسمة، وفي عام 1945 حوالي140 نسمة وفي عام 1948 كان عددهم 162 نسمة (palestineremembered.com). كان في القرية عام 1931 ستة وعشرون (26) منزلاً كانت مبنية من حجر على 15 دونماً وامتلك أهلها أكثر من 13000 دونماً استعمل منها فقط 3500 دونماً للزراعة. كان طريقان ترابيان يصلان القرية بالطريق العام الممتد بين بيت جبرين والخليل، وبطريق عام آخر يمتد من بيت جبرين إلى طريق القدس – يافا العام.

كان سكانها مسلمين واستمدوا المياه من ثلاث آبار تقع في الركن الشمالي من الموقع. اعتمد أهل القرية على زراعة الحبوب والأشجار المثمرة وعلى تربية المواشي. كانت القرية خربة قبل أن يسكنها الفلسطينيون، ولذلك أسموها خربة، فيها آثار قديمة وكهوف وصخور منحوتة يعود تاريخها إلى الفترة الرومانية.(الخالدي – كي لا ننسى).

كان في أراضي القرية ما لا يقل عن عشرين خربة.

بالنبة لاسم القرية فهناك رأيان: الأول أن اسمها جاء بسبب برج أثري قديم كان واقفاً في وسط القرية. أما الرأي الثاني فيرجح أن هذا الاسم هوالاسم القديم للموقع الذي تضمن كلمة (pyrgos) اليونانية ومعناها برج.

احتلال القرية

من المرجح أن تكون القوات الإسرائيلية دخلت أم برج في المرحلة الثالثة من عملية يوآف في 28 – 29 أكتوبر 1948. واستناداً إلى ما كتبه المؤرخ الإسرائيلي بني موريس، " اتسمت هذه المرحلة ب"الفرار ذعراً" وب"بعض الترحيل". وقد ارتكبت بعض الأمور الفظيعة أحياناً كالمجزرة في قرية الدوايمة المجاورة يوم 29 أكتوبر. ويبدو أن قسماً من أهالي القرى بقوا في منازلهم على الرغم من هذه الأوضاع، إذ أن وحدة إسرائيلية أرسلت في 6 تشرين الثاني ل"طرد اللاجئين" من المنطقة، فوجدت 150 شخصاً بالقرب من خربة أم برج". ويذكر موريس أن الوحدة وهي فصيل من

لواء هرئل "طردت نحو 100 شخص وجرحت بعضهم فيما يبدو". وقد هدفت هذه الغارة وغيرها من مثيلاتها التي شنت بين تشرين الثاني 1948 ونيسان 1949، إلى "تطهير" المناطق الواقعة على امتداد خط وقف إطلاق النار. في نهاية المطاف جاء موقع القرية قريباً من خطوط الهدنة. كانت أم برج واحدة من 16 قرية فلسطينية في محافظة الخليل احتلتها القوى الصهيونية عام 1948 ودمرتها جميعها وطردت سكانها. أقامت إسرائيل عام 1982مستوطنة "نحوشاه" على الأراضي الشرقية لقرية أم برج. (الخالدي).

بيوت فلسطينية مهدمة
שרידי הבתים הפלסטינים שעמדו כאן עד

ח׳רבת אם ברג׳

משמעות השם אם ברג׳ היא ״בעלת מגדל״. בנוגע למתן השם למקום יש שתי פרשנויות, האחת שהכפר קיבל את השם ככל הנראה בזכות מגדל גבוה עתיק שעמד במרכז הכפר כנראה עד סוף המאה ה ־ 19. השנייה היא שזהו שמו העתיק של הכפר שכלל את המילה היוונית (pyrgos) ומשמעותה מגדל. (ח׳אלדי).

אם ברג׳ היה כפר קטן. מספר תושביו בשנת 1948 היה 162 תושבים (palestineremembered.com) ובשנת 1931 היו בו 26 בתים. הכפר היה בנוי על 15 דונם, ולרשות תושביו היו יותר מ־13 אלף דונם אדמה, מתוכם רק כ ־ 3500 דונם היו בשימוש לחקלאות. הכפר נבנה על פסגת גבעה רכה בגובה 425 מטר, במרחק כעשרים קילומטר צפונית מערבית לעיר חברון. הכפר היה מחובר בשתי דרכי עפר לכבישים הראשיים, אחת מתחברת דרומה עם כביש בית ג׳ברין ־ חברון והשנייה מתחברת מכיוון צפון עם הכביש הראשי המחבר בין בית ג׳ברין וכביש ירושלים ־ יאפא. בתי הכפר נבנו מאבן, תושביו היו מוסלמים ושאבו מים משלוש בארות הנמצאות בצד הצפוני של הכפר. תושבי הכפר זרעו קטניות ועצי פרי, וגידלו צאן. הפלסטינים יישבו את המקום, לא ידוע באיזה שנה, אחרי שהיה חרב וריק. לכן קראו לו ח׳רבה. שרידי העתיקות במקום מראים שהוא היה מיושב בתקופת הרומאים. המקום עשיר במערות ובקברים חפורים בסלע. ליד הכפר קיימות ח׳רבות רבות, כל ח׳רבה היא אתר עתיקות.

כיבוש הכפר

ככל הנראה הכוחות הישראלים נכנסו לאם ברג׳ בשלב ג׳ של מבצע יואב ב־ 28 ־ 29 באוקטובר 1948. (ח׳אלדי). לפי בני מוריס, שלב זה התאפיין בבריחה מתוך פחד ובמעט גירוש. בחלק מהמקומות ביצעו הישראלים פשעים חמורים כמו הטבח בכפר הסמוך אלדואימה. בהתייחסו לטיהור האזור מהפלסטינים, כך כתב בני מוריס בספרו ״לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים 1947 ־ 1949״: ״ רק ערבים מעטים נותרו בצד הישראלי של קווי שביתת הנשק, שהפרידו בין מדינת ישראל ובין השטחים שהוחזקו בידי עבר הירדן והכוחות העיראקיים במשולש, כאשר באמצע 1948 הגיעו לקצם עיקר הקרבות בהרי

יהודה ושומרון ולמרגלותיהם. כפרים שהתרוקנו מתושביהם נהרסו על ידי צה"ל כדי למנוע את שיבת הפליטים. לאורך הגבול הטרידו יחידות הצבא חקלאים ומסתננים ערבים. (עמ' 29).

" הגדוד (הגדוד הרביעי של חטיבת הראל) החזיק בעמדות לאורך האגף הדרומי של פרוזדור ירושלים, מול כוחות של הלגיון הערבי. ב-5 בנובמבר פשטה פלוגה ב' על האזור שמדרום לבית - נתיף ועל הכפר אלג'בה ששכן על הגבול. מחלקה אחת נתקלה ליד ח'רבת אם אללוז בכתריסר פליטים עם עדרים, שנעו מערבה. "המחלקה ... הודיעה להם להסתלק [מן השטח הישראלי] והחרימה עדר שכלל 65 עזים, גמל אחד וחמור אחד. מחלקה ששוגרה למחרת היום ל"גירוש פליטים" נתקלה בכ-150 ערבים ליד ח'רבת אם בֻּרג', מדרום לבית נתיף. היחידה גירשה כמאה מהם, ותוך כדי כך גם פצעה, כנראה, אחדים. הגדוד הרביעי דיווח אחר כך, כי בתחילה לא נבהלו הפליטים מן האיומים וסירבו לנוע מזרחה, ואף היו בהם שאמרו כי הם רוצים לחיות תחת שלטונו של "שרתוק". אך בסופו של דבר השיגו הפשיטות את מטרתן, והפליטים שהקימו אוהלים לאורך הגבול מדרום לבית נתיף, עקרו ממקומם. מעשים דומים - של פשיטות, סיורים וצליפות מפעם לפעם - באזורים אחרים גרמו לפליטים ולחקלאים מקומיים לנוע מזרחה לאורך כל קו שביתת הנשק". (עמ' 330).

אם ברג' הוא אחד מתוך 16 כפרים פלסטינים במחוז חברון שנכבשו בשנת 1948 . כולם נהרסו ותושביהם גורשו. בשנת 1982 הוקמה ההתישבות "נחושה" על אדמות הכפר המזרחיות (ח'אלדי).

مسار المتنزهين يمر قرب القبور الفلسطينية
מסלול המטיילים עובר ליד הקברים של הפלסטינים

أم برج،

خربة بورجين وكفار بيش

– عن علم الآثار ومحو الهويات

(مترجم عن العبرية)

في يوم استقلال دولة إسرائيل الأخير، كان احتفال كبير في خربة بورجين التي هي أم برج. في احتفال فخم حضره رئيس الحكومة ووجهاء كثيرون، سلـّمت "قيرن قييمت ليسرائل" وسلطة الآثار الإسرائيلية متنزة "عدولـَم" كهدية للدولة بمناسبة احتفالها بالذكرى الستين لقيامها. في مقابلاتهم مع الصحافة أشار كل من رئيس الحكومة ومدير ق.ق.ل والمدير العام لسلطة الآثار إلى أهمية المكان من ناحية أثرية وكمنطقة سكنية يهودية مكتظة في فترة "الهيكل الثاني"، وأهمية الرابط الذي لا ينفكّ بين الماضي اليهودي للمكان وبين الحاضر.
في بداية مشوارها وخاصة في سنوات الخمسين والستين من القرن الماضي، قامت الدولة اليهودية الصهيونية بتجنيد علم الآثار وعلماء الآثار الإسرائيليين لعملية بناء هوية إسرائيلية عبرية من خلال المكتشفات الأثرية التابعة للشعب اليهودي القديم الذي عاش هنا في الماضي، كجزء لا يتجزأ من عملية إثبات الحق والمبررات للدولة اليهودية الجديدة. اسم الدولة ومحافظات البلاد، أسماء المدن والبلدات والوديان والجبال والسهول أعطيت حسب تشخيص توراتي أو حسب مصادر يهودية أخرى (تلمود أو مشناه). تمـّت ملاءمة أسماء الفترات التاريخية وعالم المصطلحات التاريخي والأثري لهذا الهدف.
إن الحفريات والتقديرات في أم برج، ونشر المعلومات الأثرية المرافقة لها واحتفالات الستين عاماً في الموقع، أثبتت أن شيئاً لم يتغير وأن التعاون بين علماء الآثار والسلطة الإسرائيلية للتشديد على الهوية اليهودية ومحو الهويات الأخرى لا زال قائماً كما كان في مستهل طريق إقامة الدولة.
صدر مؤخراً في مجلة " عتيقوت 58" (آثار 58) مقال حول الحفريات في أم برج كتبه باحثا الآثار، بوعز زيسو وأمير جنور، وقاما فيه بتقديم وصف مفصل حول كهوف الدفن من فترة الهيكل الثاني (الفترة الرومانية القديمة الواقعة بين القرن الأول قبل الميلاد حتى القرن الأول بعد الميلاد) كشهادة على الاستيطان اليهودي في هذا المكان في تلك الفترة. يحوي المقال كذلك وصفاً مفصلاً حول المدافن من الفترة البيزنطية، من القرن الرابع الميلادي حتى القرن السادس الميلادي. إنه لمن المثير أن نرى تطرّق الباحثين لأطلال قرية أم برج. فقد كتبا عن القرية أنها من الفترة العثمانية وتجاهلا كلياً ذكر المعلومات عن قرية

كانت قائمة حتى عام 1948 وأن سكانها طردوا من قبل الجيش الإسرائيلي. لم يأتِ أي ذكر للهوية الفلسطينية للسكان مما يعطي الانطباع لدى القاريء أن الحديث يدور عن قرية اندثرت في وقت ما خلال القرن التاسع عشر. جاء ذكر مباني القرية فقط من أجل التنويه إلى سوء الاستعمال وإلى الضرر الذي سببه أهل القرية للموقع الأثري، مثل استعمال الحجارة الأثرية للبناء وإغلاق غرف قديمة وأثرية وسرقة المدافن. ذكر الباحثان الاسم "أم برج" فقط عندما احتاجا إليه للدلالة على المكان الذي تلائم أوصافه أوصاف البلدة اليهوية القديمة "كفار بيش" المذكورة في المصادر اليهودية القديمة، في التلمود المقدسي والبابلي وعند يوسفوس فلافيوس في كتابه "حروب اليهود".

إن هذا النوع من التعامل مع بقايا البلدات الفلسطينية الموجودة في مواقع أثرية والتعامل مع المجتمع الفلسطيني بشكل عام هو تعامل موروث عن الأبحاث الأثرية الاستعمارية التي نقبت عن الآثار في المنطقة خلال القرنين الثامن عشر والتاسع عشر. تلك الأبحاث تمت من قبل باحثين أوروبيين وأمريكيين. لا تجد فيها تعاملاً مع السكان الفلسطينيين كمجتمع وحضارة ذات انتماء للمكان وللجغرافية وذات حياة تاريخية واجتماعية وسياسية وحضارية. يتم التطرق للمجتمع الفلسطيني فقط عندما يمكن أن نتعلم من خلاله عن طريقة حياة سابقة أو عندما يمكن تشخيص مكان قديم من خلال لغته أو من خلال عاداته وتقاليده، ولكن ليس ككيان قائم بحد ذاته. ورث باحثو الآثار الإسرائيليون هذا التوجه واستمروا به. هذا التجاهل والتعالي والسخرية أدوا بشكل فعلي إلى أن طبقات من الحضارة الفلسطينية والإسلامية القديمة أزيحت بدون أي توثيق أو تسجيل أو بحث.

هذا القطاع من البلاد المسمّى بالعبرية "عدولم" غنيّ بالمواقع الأثرية من فترات تاريخية كثيرة، ابتداء من قبل التاريخ، من الفترة البرونزية حتى أيامنا هذه، وجود طويل يمتد على عشرات آلاف السنين من الحضارات المختلفة والمتنوعة. إن المجمل الحضاري والتاريخي والأثري هذا هو جزء من ميراث المكان ويتبع لكل البشر القاطنين فيه. إن استخدام البحث الأثري لمحو هويات الآخرين وإبراز الهوية اليهودية فقط ليضع علامة استفهام على

مهنية وعلمية مجال بحث الآثار الإسرائيلي.
إن هذا القطاع الذي تم تنظيفه من سكانه الفلسطينيين عام 1948 مرّ بعملية توطين مجددة في سنوات الخمسين من القرن الماضى بسكان يهود أُحضروا من بلاد عربية وإسلامية. هم أيضاً عانوا من محو هويتهم اليهودية العربية الإسلامية واضطروا إلى تذويت هوية إسرائيلية صهيونية جديدة.
على مدى سنين طويلة ظلت هذه المنطقة على هامش دولة اسرائيل واعتبرت منطقة فاشلة في كل المجالات. في منتصف تسعينات القرن الماضي بدأت موجة جديدة من الإعمار وتوطين سكان من الطبقة المتوسطة وفوق المتوسطة التي بحثت عن حياة ذات جودة في مناطق ريفية. تطورت في المنطقة فعاليات سياحية جذابة مثل معاصر نبيذ ومعاصر زيتون ومسارات للدراجات الهوائية وسيارات الجبال ومزارع خيول وعزب أغنام وغيرها. يزور سواح كثيرون المكان خاصة أيام السبت وفي الأعياد اليهودية. من أجل تحقيق النجاح السياحي تقرر تحويل المكان إلى "محيط حيوي" يتم فيه التطوير السياحي بالدمج والتنسيق مع قيم الطبيعة والمنظر. لذلك تكاتفت عدة وزارات مع سلطات وهيئات كثيرة لهذه الغاية. ليس بعيداً عن أم برج من جهة الشرق تمّ بناء جدار الفصل (عن الفلسطينيين). وهكذا، أصبح هذا المكان الذي يحمل ميزات سياحية طبيعية من الحيوان والنبات والمنظر والآثار، أصبح جاذباً لعشاق الطبيعة ودعا الكثير من اليهود، أيضاً بفضل الآثار اليهودية القديمة، للقدوم والاستمتاع في مكان نظيف من الفلسطينيين في الماضي والحاضر.

ذاكرة

אם ברג׳ ,

ח׳רבת בורגין

וכפר ביש -

על ארכאולוגיה

ומחיקת זהויות

ביום העצמאות האחרון של מדינת ישראל נערכה חגיגה גדולה בחורבת בורגין היא אם ברג׳. ברוב טקס בנוכחות ראש הממשלה ונכבדים רבים מסרו הקרן הקיימת לישראל ורשות העתיקות את פארק עדולם כמתנה למדינה לרגל חגיגות ה-60 לקיומה.
בראיונות שנתנו לעיתונות ציינו הדוברים הבכירים, ראש הממשלה, יו״ר קק״ל ומנכ״ל רשות העתיקות את חשיבות המקום מבחינה ארכאולוגית כאזור בעל ישוב יהודי צפוף בימי בית שני ואת הקשר הבלתי ניתן להתרה בין העבר היהודי של המקום להווה.
כבר בראשית דרכה של המדינה היהודית ציונית ובעיקר בשנות החמישים והשישים גויסה הארכאולוגיה הישראלית והארכאולוגים הישראלים למסע של הבניית זהות ישראלית עברית דרך הממצאים הארכאולוגים של העם היהודי הקדום שחי פה בעבר, כחלק בלתי נפרד ממסע הוכחת הזכות והצידוק למדינת היהודים החדשה. שם המדינה, חבלי הארץ, שמות ערים ,ישובים, נחלים, הרים,עמקים,נקראו על פי הזיהוי המקראי או על פי מקורות יהודים אחרים (משנה,תלמוד וכו׳).שמות התקופות ועולם המושגים ההיסטורי והארכאולוגי הותאם לצורך זה.
החפירה והסקר באם ברג׳, הפרסום הארכאולוגי המתלווה אליו וחגיגות שנות ה-60 באתר הראו ששום דבר לא השתנה וכי שיתוף הפעולה בין הארכאולוגים והממסד הישראלי בהדגשת הזהות היהודית ומחיקת זהויות אחרות עדיין שריר וקיים, כמו שהיה בתחילת תהליך הקמתה.
בפרסום החפירה והסקר שנעשה באם ברג׳ בכתב העת ״עתיקות 58״ של רשות העתיקות, נותנים הארכאולוגים בועז זיסו ואמיר גנור תיאור מפורט של מערות קבורה מתקופת בית שני (הרומית הקדומה מהמאה הראשונה לפניה״ס עד למאה הראשונה לספירה) כעדות לישוב היהודי במקום בתקופה זו. כמו כן ישנו תיאור מפורט של מערות קבורה מהתקופה הביזנטית מהמאה הרביעית עד המאה הששית לספירה.

מעניינים מאד התיאור וההתייחסות של כותבי המאמר לשרידי הכפר אם ברג'. על הכפר נכתב שהוא כפר מהתקופה העת'מאנית, תוך התעלמות מכך שהכפר התקיים עד 1948ואוכלוסייתו גורשה על ידי הצבא הישראלי. אין שום התייחסות לזהות הפלסטינית של התושבים והקורא מקבל את הרושם שמדובר בכפר שהפסיק להתקיים מתישהו במאה ה-19. ההתייחסות למבני הכפר היא אך ורק דרך השימוש והנזק שגרמו התושבים לעתיקות, כגון שימוש באבני בניה עתיקות, סתימת חללים קדומים ועתיקים ושוד מערות קבורה. בבואם לזהות את הישוב עם הישוב היהודי כפר ביש שמוזכר במקורות היהודים, בתלמוד ירושלמי ובבלי ואצל יוסיפוס פלביוס בספרו מלחמות היהודים,אז נזקקים הארכאולוגים לשם אם ברג'.כתומך בזיהוי המקום עם כפר ביש.

סגנון התייחסות זה אל שרידי הישובים הפלסטינים באתרי עתיקות ואל החברה הפלסטינית בכלל היא חלק ממורשת המחקר הארכאולוגי הקולינאליסטי של האזור מראשית המאות השמונה עשרה והתשע עשרה. מחקר שנעשה ונבנה על ידי חוקרים ארופאים ואמריקאים. ההתייחסות אל התושבים הפלסטינים כאל חברה ותרבות בעלת שייכות למקום ובעלת רציפות היסטורית טריטוריאלית ,חברתית,פוליטית,תרבותית אינה קיימת כלל. ההתייחסות לחברה הפלסטינית קיימת רק אם אפשר ללמוד דרכה על אורחות חיים קדומים ואם ניתן לזהות אתרים קדומים דרכה, הן דרך השפה והן דרך מסורות ודרכי חיים ולא כיישות בפני עצמה. הארכאולוגים הישראלים ירשו את הגישה הזו והמשיכו בה. התעלמות.,התנשאות,ושימוש ציני זה גרמו לכך שבפועל שכבות ישוב פלסטיניות ומוסלמיות קדומות הוסרו ללא שום תיעוד,רישום ומחקר.

חבל ארץ זה הנקרא חבל עדולם משופע בשרידים ארכאולוגים מתקופות רבות, החל מהתקופות הפרה היסטוריות, מתקופות הברונזה הברזל ועד ימינו, משך קיום ארוך של עשרות אלפי שנים של תרבויות רבות שונות ומגוונות. מכלול תרבותי ,היסטורי ארכאולוגי זה הוא חלק ממורשת המקום ושייך לסך כל האנשים הגרים כאן.

השימוש בארכאולוגיה למחיקת זהויות אחרות והדגשת זהות יהודית בלבד מטילה צל כבד על המקצועיות והמדעיות של הארכאולוגיה הישראלית.
חבל ארץ זה אשר נוקה מתושביו הפלסטינים ב-1948 יושב מחדש בראשית שנות החמישים על ידי יהודים אשר הובאו מארצות ערב ומארצות האסלאם, ואשר גם הם עברו תהליך של מחיקת זהותם היהודית מוסלמית והטמעה של זהות ישראלית ציונית חדשה.
במשך שנים רבות עד לאמצע שנות התשעים היה אזור זה בשולי מדינת ישראל ונחשב לאזור כושל מכל הבחינות. מאמצע שנות ה-90 החלה תנופת בניה חדשה וכניסה של אוכלוסיה חדשה ממעמד בינוני וגבוה אשר חיפשה איכות חיים בפרברים. במקום התפתחו אטרקציות תיירותיות כמו יקבי יין, שמן זית ,טיולי אופניים, ג׳יפים, סוסים, חוות עיזים ועוד. תיירים רבים גודשים את המקום בעיקר בשבתות ובחגים יהודיים. לצורך תיירותי זה הוחלט על הפיכת האזור לאזור של ״מרחב ביוספרי״. מרחב אשר בו נעשה הפיתוח בשילוב ובתיאום עם ערכי טבע ונוף. משרדי ממשלה ורשויות רבות חברו יחדיו ליישום מטרה זו. לא רחוק מאם ברג׳ מצד מזרח, נבנתה חומת ההפרדה. כך הפך אזור זה הכולל מאפייני תיירות טבעיים של חי, צומח, נוף, עתיקות, ארכאולוגיה יהודית וכו׳ לאטרקטיבי בעיני חובבי הטבע והזמין יהודים רבים לבוא ולהנות ממקום נקי מנוכחות פלסטינים הן בהווה והן בעבר.

זוכרות

قبورالعرب المهملة في أم برج
בית הקברות הפלסטיני של אם ברג מוזנח

شهادة لاجيء

السيد يحيى عبد الرحيم الشاذلي
تاريخ الولادة: 7- 12- 1932

اسم الوالد:

عبد الرحيم عبد الفتاح الشاذلي

اسم الوالدة:

نصرة عبد الرحمن أبو فارة

أجريت المقابلة في الأردن، يوم السبت 22 آذار 2008 ضمن مشروع التاريخ الشفوي للنكبة الفلسطينية التابع للموقع الالكتروني "فلسطين في الذاكرة"

www.palestineremembered.com

أجرى المقابلة ركان محمود

- الموقع

سميت أم برج، لأنه كان فيها برج. أنا ما شفت البرج. كان زمان. عدد سكان القرية عام النكبة كان حوالي 200 شخص. إدارياً كانت أم برج تابعة لمحافظة الخليل. مدينة الخليل تبعد عنا حوالي 30 كيلومتر من الاتجاه الشرقي الجنوبي. القرية واقعة على تلة صغيرة. كلها كهوف قديمة. على أرضها وحواليها كان خرب كثيرة مبنية على مواقع أثرية مثل خربة الحمّام وخربة أم بطن وخربة فطوم. خلة بير هارون وخلة وادي النصارى من الجهة الشمالية كان فيها ميّ.

يحد القرية من الشمال قرى زكريا، بيت نتيف وعجور، ومن الغرب خربة المنصورة ودير نخاس وبيت جبرين، ومن الجنوب إذنا وترقوميا ومن الشرق صوريف . أقرب مستعمرة لأم برج كانت كفار عتصيون من جهة الشرق. تبعد عنا حوالي 20 كيلو. أنا ما زرتها. في حرب 1948 كانت هدف للمقاومين. المقاومين احتلوها. ما كان بيننا وبينها أي علاقة. كانت بعيدة عنا. بيننا وبينها صوريف. لما كنا نسافر عالخليل كنا نمشي من أم برج لواد السنابرة ومن هناك نطلع بباص يافا - الخليل. ما كان علاقة بيننا وبين اليهود. كان هناك مشاكل بين كفار عتصيون وبين صوريف على الأراضي. لما كانت تصير مشاكل كان الإنجليز يوقفوا لجانب اليهود دايماً. في طريق ترابية طولها حوالي ثلاثة كيلومتر من أم برج للشارع الرئيسي اللي يربط بين بيت جبرين وبين الخليل. كانت الباصات تمر من الشارع الرئيسي. بتيجي من يافا وتمر من دير نخاس وبيت جبرين. أنا ما ركبت بالباص ولا مرّة. أغلب أهل البلد كانوا يوصلوا الخليل على الخيل أو الحمير. ما كان في بلدنا سيارات. قبل النكبة كنت أزور الخليل. كنت أروح مشي. ما زرت مدن فلسطينية ثانية.

- العائلات

كانت ببلدنا عائلات صغيرة هي: ابو العرايس، الشاذلي، النشاش، ابو خضير، الأسطة، أبو رية. أبو العرايس والشاذلي وأبو ريّة من أصول مصرية ، الأسطة من أصل تركي. كل البلد حارة واحدة صغيرة. الناس ساكنة جنب بعض وكأنهم عائلة واحدة. مضافة رئيسية كانت بالبلد ببيت سالم حسن النشاش. كان استعمالها للصلحات وفي رمضان وللسهرات للأعراس والخطبات. كل الناس كانت تخدم المضافة. كل الناس تتعاون بالضيافة. احنا كنا شباب صغار وكنا نعمل قهوة للمضافة ونسقي ميّة. كان دايما قاعد فيها شخص، ما كانت تفضي. وكانت مضافات صغيرة لكل عائلة إذا زارها ضيف خاص.

المضافة الرئيسية كانت مساحتها حوالي سبعة متر بثمانية متر. مبنية من حجر وسقفها من خشب وطين. سالم حسن النشاش كان مختار أم برج. بوسط البلد كان في ساحة، حطينا فيها مقاعد من حجار. كان الناس يلعبوا فيها ويسهروا فيها ويقعدوا على الحجار.

- الآثار

أم برج قرية مبنية على آثار لكن ما كنا نعرف عنها كثير. كان لي ابن عم يمشي مع رجال الآثار وكان يشوف الآبار والآثار والكهوف تحت الأرض. رجال الآثار سنتها كانوا عرب من القدس وبيشتغلوا مع البريطانيين. كانت كهوف كثيرة حولنا. مثل خربة أم السويد، خربة وادي النصارى وخربة فطوم. كان في خرب تابعة لأم برج مثل خربة الحمّام. هي كمان أثرية. أم برج وهاي الخرب كانت مبنية على كهوف. كل بيت على كهف. كنا نستعمل الكهوف للدواب.

- التعليم

ما كان بأم برج مدرسة ولا مسجد. بكل البلد كان عدد قليل من الأشخاص يعرفوا القراءة والكتابة: والدي عبد الرحيم، عمي محمد وواحد مغربي اسمه الحاج علي وشخص اسمه عبد الرحيم عبد العال. أبوي وعمي درسوا في صوريف. احنا كنا ندرس بالبلاد القريبة. أنا كنت أروح أدرس في بلد اسمها بيت أولا. درست حتى الصف الرابع. كنت أبات عند قرايبي هناك. كانت غرفة مفروشة حصر وكان معلم من بيت أولا اسمه محمد سعد من دار الخطيب كان يعلمنا قرآن وحساب وعربي. ما كانت مدرسة حكومية. كنا بس أولاد وما كان معنا بنات. من اللي تعلموا معي بتذكر بس منصور الخطيب، كان من قرايبنا ببيت أولا. صار منظر قدامي بالمدرسة وبسببه تركت المدرسة. في ولد عمل غلط وكان عقابه "فلقة"، الفلقة هي كانوا يربطوا رجلين الولد بحبل، يشلحوه الكندرة، كان أولاد ثانيين يرفعوا رجليه والشيخ كان يضربه بالعصا على رجليه الحافيات. أنا من يومها ما رجعت على المدرسة.

- الدين

أهل البلد كانوا مسلمين. بس ما كان عندنا جامع وما كان يرفع أذان ببلدنا إلاّ برمضان. كان هذا الشيخ محمد سعد يسكن في بلدنا برمضان وكان يؤذن ويقيم الصلاة كل شهر رمضان. وكان ييجي يوم قبل عيد الأضحى ويبات في بلدنا ويصلي فينا صلاة العيد. صلاة العيد كانت تصير بالبيادر لأنها أوسع. من ناحية فتاوى أو أسئلة كان والدي عنده معلومات وإلمام بالدين. باقي الأيام كان كل واحد يصلي ببيته، وأحياناً يصلوا المغرب والعشاء بالمضافة. كان الحاج علي المغربي إمام الصلاة. في بالبلد مقام اسمه مقام الشيخ صبيح موجود بالجهة الغربية من البلد. قبر صغير . كان الناس يزوروه يوم الجمعة. ما كان علية غرفة. كان عنده شجرة زيتون اسمها زيتونة الشيخ صبيح. كان الناس تتبرك فيه وكان ناس يعملوا عمل خير عن روح الشيخ صبيح. مقبرة البلد موجودة جنب القرية من الجهة الجنوبية.

- الصحة

كان مركز صحي في ترقوميا يفتح كل يوم. كانت هناك ممرضة اسمها الست عزيزة. كنا نبعث مرضانا لهناك على الدواب. إذا كنا نحتاج مستشفى كنا نروح على الخليل. وكان ناس بالمنطقة يعالجوا بالطب العربي. الولادة كانت تصير بالبيت، النسوان الكبيرة كانت تساعد المرة بالولادة.

- الاقتصاد

كان بأم برج عين اسمها بير هارون. كان الناس يشربوا منها. من الجهة الغربية الشمالية. كان نبع طبيعي. مبني عليه غرفة. كان فيها مضخة ماء. على زماني كانت خربانة. كان الناس يجيبوا المي على الدواب أو النسوان تحمل تنكة الميّ على

روسهن. بالبيوت كان جرّة، توسع خمس أو ست تنكات، كانوا يعبوا الجرّة ميّ ويشربوا منها.
كنا نضوي بواسطة سراج على كاز. البيوت كلها كانت من طين ما عدا بيت واحد من اسمنت، بيت ابن عمّي. كان بالبلد دكانينن. للطبخ كنا نستعمل الحطب للنار. كان ناس يعملوا فحم للتجارة. يعملوا ويبيعوا. دكان عبد اللّه أبو ريّة ودكان أحمد حسن. كانوا يبيعوا كل شيء: رز، سكر، حتى هريسة وبيض حمام (نوع حلويات). وكانوا يبيعوا كاز. كانوا يجيبوا بضاعة من الخليل. كان بالبلد حلاقين اثنين: واحد اسمه سلامة أبو العرايس وأحمد حسن صاحب الدكان. كان الناس يحلقوا أو يشتروا من الدكان ويدفعوا بموسم البيدر. كانت الناس تخبز بالطابون. طابون محفور بالأرض ومشيد بالطين والتبن. بداخله يحطّوا زبل وحجار. يولعوا فيه نار ويحطوا العجين على الحجارة ويخبزوا.
كان خيّاطة واحدة بالبلد اسمها أم عيسى، زوجة المغربي. كان عندها ماكنة يدوية.
الثقافة
واحنا صغار كنا نلعب لعبة اسمها القناطر، كنا نرتب حجار ونعمل فريقين ونضرب على الحجار حتى نوقعها. كنا نلعب بنانير ولعبنا الحجلة. الكبار لعبوا السيجة والصينية. كان ييجي شخص مع صندوق العجب ويحكي قصص أبو هلال وعبلة وأبو زيد. كنا نطلّع بالصندوق، كان فيه مكبّر ونشوف صور كبيرة. كان الولد يدفع قرش. كان ييجوا شعار من خارج أم برج ويحكوا قصص بالليل. قصص الزير سالم وأبو زيد والشاطر حسن. كان شاعراسمه جدّوع.
- الزراعة
- كنا نزرع القمح والشعير والذرة للتجارة وللبيع، والعدس فقط لكفاية البيت والكرسنة لإطعام الدواب. بالنسبة للخضروات كان الواحد يزرع خضرة لحاجتة مثل البندورة والكوسا والفقوس والقرع. كان الواحد عنده بستان فيه تين وعنب. الصبر كان كثير. كل واحد كان عنده صبر. كانت بلدنا مشهورة بالصبر. كانوا يقولوا صبر أم برج.لأنه صبر حلو. أحسن صبر. زيتون ما كان، يمكن بالمدة الأخيرة قبل ما نطلع بعدة سنوات زرعوا زيتون. كان عندنا أعشاب برية: ببونج، ميرمية، زعتر، جعدة. كان عكّوب كثير وبس ما كانوا يهتموا فيه، كانوا الناس يهتموا ويلقطوا فطر. للحراثة استعملنا أعواد الحراث، جربوا التراكتور سنة زمان وبس تركوه. لأنه أرضنا وعرة ومقسمة موارس والتراكتور ما بفيدها.
كانت العونة دارجة بين الناس. كانوا يسانده بعضهم البعض بالمناسبات بالفرح والبنا والزراعة والحصيدة. ما كان عمال. كانوا الناس يساعدوا بعض دايماً. والنساء كان لهن دوركامل بالزراعة، يعشبن ويحصدن ويغمرن ويزرعن. كنا نطحن القمح عند "بابور الشعراوي"، واحد خليلي عنده مطحنة من جهة الشرق بين بلدنا وبين بيت أولا. كنا ندفع ضريبة على المحصول زمن الانتداب البريطاني. وكنا ندفع ضريبة على كل راس غنم أو بقر.
كان بالبلد أبقار ودجاج وغنم سمراء. حوالي سبعين ثمانين راس بقر وحوالي ألف راس غنم لكل البلد. كان عند كل بيت تقريباً جمل وحمار للتنقل. المناطق حولنا كانت واسعة وكنا نرعى الغنم والبقر فيها. كنا نعمل لبن وسمن وكنا نبيعها خارج البلد. كنا نحطها عند شخص ونرجع بعد فترة ويعطينا ثمنها. كان عندنا نحل كثير وكنا نعمل عسل كثير. كل الناس عندها عسل. ما كنا نلقى حدا يشتريه من كثره.
أنا اشتغلت برعي بالغنم. كان عندنا غنم كثير وما كان عندنا بقر. الغنم والبقر كنا نبيتهم بالمغر والكهوف. كل بيت كان تحته مغارة. أنا ما كنت أعرف كم دونم أرض كان لأهلي. كنا نزرع ونفلح ولكن ما بعرف وين أرضنا.

ثورة 36
سنة ال- 36 ، كان عمري أربع سنوات. كان ثوار عرب بييجوا لأم برج حتى يتخبوا من البريطانيين. أذكر أني شفت طيارة بريطانية تبحث وتطارد الثوار. كان أهل البلد يقدموا الأكل والمأوى للثوار. كان الانكليز ييجوا على الخيل يفتشوا عن ثوار. إضراب ال – 36 ما كان له أثر عندنا وما سمعت فيه حينها. أقرب مركز بوليس بريطاني كان في بيت جبرين.
- النكبة
أنا كنت أسمع من والدي كان يقول انـه اليهود بدهم يحتلوا فلسطين. لكن مصر واقفة ضدهم. كان هذا الحديث يدور بين الرجال الكبار. ما كان في بلدنا راديو أو جريدة. كنا نسمع من الناس. خبر قرار التقسيم وصلنا لأنه خبر مهم وكل الناس حكت عنه. سمعنا أنه الحاج أمين رفض الاقتراح. كان الناس يجهلوا السلاح. بذكر انه الانكليز أعطونا ثلاث بواريد من نوع "كندي" مستعملة. عيلتنا بارودة ودار النشاش بارودة ودار أبو خضير بارودة. يمكن كان حوالي عشر بنادق أخرى مع الناس. هذا كل ما كان بالبلد من سلاح. والناس ما كانت مدربة. القرى الواقعة غربنا مثل تل الصافي وعجور رحلوا وأجو عندنا. كانت الدنيا صيف. ظلوا لآخر السنة ورحلوا. احنا عددنا قليل، لو صار علينا هجوم ما في حدا يدافع عنا. ولو صار ما كنا نعرف شو نعمل. ما كنا منظمين لوضع حربي. ما كان إمكانية للمقاومة. اليهود كانوا يهجموا بالمدافع والرشاشات والطيارات. كان ييجي ثوار قلائل من القرى المجاورة وبعد فترة يتركونا. ما وصل عنا جيش نظامي عربي. ما كان عندنا تفكير بالدفاع أو الاستحكام. بعد ما تركونا الناس المهجرين من القرى اللي حوالينا احنا وراهم طلعنا.
كان عدد من شباب البلد يشاركوا في معارك خارج البلد. عدد منهم شارك في معركة كفار عنصيون. هناك استشهد عبد العزيز أبو خضير، وكان معه واحد من دار أبو رية ويمكن عيسى النشاش وغيرهم. هم فزعوا مع الجيش الأردني، كانوا طالعين من بيت جبرين وبدهم يروحوا لكفار عتصيون. جاء جماعة من أصحابه وقالوا أنه عبد العزيز استشهد وطلبوا منّا تبليغ أهله. أنا تبرعت بتبليغهم، رحت ولكن خبّرتهم أنه عبد العزيز تصاوب ولازم تروحوا تشوفوه. دفنوه في صوريف.
احنا في بلدنا ما احتجنا لفزعة. احنا استقبلنا اللاجئين من القرى القريبة منا من الغرب، من عجور ومن تل الصافي ومن المسمية. ظلوا عنا حوالي ثلاث شهور. كانوا يناموا تحت الشجر وبنوا عرايش. كانوا بالمئات. عاشوا على أشياء بسيطة. كانوا يتسللوا لقراهم حتى يجيبوا أغراضهم أو يقطفوا مزروعاتهم. ما كان عنا امكانية لمساعدتهم. أهم شيء بالنسبة الهم كانت الميّ وهاي موجودة، كانوا بحاجة للماء ليسقوا حلالهم ويشربوا.
- لما رحلوا عنا اللاجئين، رحّلنا العائلات ، الأولاد والنساء والعجزة، لترقوميا وصوريف وخراص ونوبا وغيرها. لما راحت يافا وراحت المناطق الغربية وزكريا وعجور وبيت نتيف وهذي القرى الأكبر منا عشرين مرة، إذن احنا ما ظل أمامنا خيارات. انهارت معنويات الناس. كان الرحيل هو الإمكانية الوحيدة. اجتمع وجهاء البلد وقالوا أنه احنا ما إلنا فزعة ولازم نطلع. أبوي كان صار طالع من البلد لأنه كان كبير بالسن، حوالي ثمانين سنة، معاه طلعوا أخواني الصغار عارف وفوزية ومحمد، طلعوا على بيت أولا عند نسايب النا من دار العدم. أنا ظليت بأم برج حوالي اسبوعين وراهم. ظلينا حتى نشوف كيف تطور الأمور. إذا كان أمل بالعودة أو لا. بعد أسبوعين تركنا البلد. كنا مجموعة حوالي عشر أشخاص. سكّرنا البيوت وطلعنا مع الحلال ورحنا على صوريف ليلة واحدة وبعدين رحنا لمنطقة الخضر وبتنا عند

شخص بعرفوه أهل البلد.

- محاولات العودة

ومع ذلك فكّرنا إنّا راجعين. الناس ما أخذت الأشياء المهمة معاهم. أخذوا فقط حاجتهم من اللبس والأكل. أذكر أني رجعت للقرية أنا وأخوي بعد أيام حتى نشوف شو الوضع. كان بالبيت صندوق، كانوا داخلين على الدار وكاسرين الباب، الصندوق كان مكسور وكان مليان أوراق ومستندات. أنا وأخوي تركنا الأوراق هناك وما أخذناها. كلها ظلّت هناك.
واحنا بالخضر، نزل المطر، رجعت على أم برج مع الحلال أنا وأخوي، وسكنّا فيها. بعد ما غبنا عنها حوالي أربعين يوم. كان شخص منّا اسمه علي أبو ريّة ومعاه بارودة، كان يطخ على اليهود اللي أجو يطردونا ويصيح عليهم، أوهمهم أنه بالبلد في قوة، وأوقف اليهود من مطاردتنا لعدة أيام. ظلينا بالبلد حوالي أسبوعين. كنا مجموعة صغيرة وأغلبنا شباب. بس ابن عمّي عبد الحفيظ كانت زوجته معه. كان معنا محمد اسماعيل وعلي أبو رية وعبد الرحمن سالم وغيرهم. وبعد أسبوعين وصلت قوة من اليهود. يومها طلعنا نهائياً. كان الطقس أول الشتا، يمكن شهر عشرة.
بعد بأشهر، كان حوالي عشرة أشخاص، اثنين من أم برج محمد أبو العرايس وحسين شلاش، وواحد من نوبا اسمه أحمد محمود، رجعوا للقرية لياخذوا حطب ويبيعوه. اليهود قبضوا عليهم وعلى واحد ثاني معاه غنم. وحكا لنا محمد أبو العرايس أنه اليهود ذبحوا الغنم وكانوا يطلبوا من الواحد منا يمسك راس العنز ونرقص قدّامهم وكانوا يصورونا. كانوا يأمروا الواحد منا يحمل بفمه راس أو رجلين أو كرش غنم لنرميه بالزبالة ويصوّرونا. بعد فترة معينة أطلقوا سراحهم.

- اللجوء والشتات

بعد أم برج، احنا سكنا فترة ببيت أولا عند نسايب النا من دار العدم. وبعدين سكنا فترة عند محمد سعد الخطيب ، الشيخ اللي ذكرته من قبل، هو كان من أقاربنا. بعدها رحنا نسكن في صوريف، عند أخوالي محمد وأحمد وتوفيق عبد الرزاق. سكنّا في صوريف حتى أول الخمسين. أبوي كان منتمي لزاوية الدراويش. كان عجوز وطلب أن ندفنه عند الدراويش في نوبا. فانتقلنا إلى نوبا حتى توفي والدي ودفناه هناك في نيسان 1950. كان عمري حوالي 17 سنة. عدنا إلى صوريف عند ابن عم لنا وسكنا هناك حتى سنة الخمسين واحد وخمسين. بعدها رجعنا إلى نوبا. ثم انتقلنا إلى مخيم عين السلطان في أريحا عام 1952. حتى هذه الفترة كنت أشتغل برعي الغنم عند الناس. بمخيم عين السلطان سكنا قرب ابن عمي وسكنا في العراء والخيام. بعد فترة جمعت حجارة وبنيت غرفة وحمام وسقفتها بخشب. ثم بدأت أصنع وأدق حجارة للبناء وأبني للناس بالأجرة. فأصبحت محترف بناء. عدة عائلات من أم برج سكنت قريبة من بعضها بالمخيم وشكلنا حارة وفتحنا فيه مضافة أم برج. بالمخيم بنت وكالة الغوث مدرسة وعيادة. كان بالمخيم مراحيض عامة، بعضها للنساء وبعضها للرجال. عام 1952 زرت أم برج. كنت بمشوار للخليل وبيت أولا وقررت زيارة أم برج. كنت لوحدي. وصلت وما لاقاني أي أحد في الطريق. ما شفت ولا يهودي. كانت القرية فارغة، لكن أبواب البيوت مكسّرة وصناديق النحل "قدوس" الكثيرة كانت مهدمة. رموها من التلة إلى الخلة. لفّيت بالبلد شوي. كان الشعور سيء. شعرت بالوحشة لأن البلد كانت خالية من الناس. كأنك ترى أنسان ميت. أخذت معي قطعة نحاس من بيتنا. كانت هذه المرّة الوحيدة التي زرت فيها أم برج بعد النكبة. عام 1954 انتقلت إلى عمان. السبب الرئيسي كان البحث عن عمل. عام 1960 أخواني انضموا إلي وأجوا إلى عمان. انضميت للجيش

الأردني وخدمت فيه أربع وعشرين سنة. اشتريت نصف وحدة سكنية في مخيم الوحدات وكنت هناك أربع سنوات. عام 1968 بعد النكسة أيقنت أن البلاد راحت بشكل نهائي ولا أمل للعودة. اشتريت قطعة أرض هنا وبنيت علبها واستقريت فيها. تزوجت عام 1955 وعندي ستة أولاد وبنتين. أختي تجوزت، أخوي الصغير عارف ساكن هنا جنبي. أخوي محمد استشهد بعملية داخل فلسطين عام 1970. قطع الحدود من الأردن مع مجموعته. كان اليهود باستقباله وقتلوه.

أخوي عارف زار أم برج حوالي سنة ألفين. وصفها كحارة صغيرة ومهدمة كلياً، وحواليها مساحات شاسعة من الأراضي الخالية.

يحافظون على ما تحت الأرض ويمحون ما فوقها
משמרים מה בתוך האדמה ומוחקים מה שעליה

עדות

הפליט יחיא עבד אלרחים
אלשאד'לי
תאריך לידה - 7.12.1932

שם האב: עבד אלרחים
עבד אלפתאח אלשאד'לי

שם האם: נסרה עבד
אלרחמן אבו פארה

הראיון נערך בירדן;
בשבת ה- 22.3.2008
מזמין הראיון:
אתר האינטרנט
www.palestineremembered.com

מראיין: רַכַּאן מחמוד - ירדן

- הכפר

הכפר אם בֻּרג' [בעלת המגדל] נקרא כך ככל הנראה כי בעבר הרחוק היה מגדל במרכז הכפר. אני לא ראיתי אותו אבל שמעתי אנשים מספרים עליו. מספר תושבי הכפר בשנת הנכבה היה כ 200 אנשים. הכפר היה שייך למחוז חברון. העיר חברון רחוקה מהכפר בערך 30 קילומטר לכיוון דרום מזרח. הכפר יושב על גבעה קטנה. מלא במערות עתיקות. על אדמת הכפר ובאזור סביבו היו ח'רבות רבות שבנויות על אתרים ארכאולוגיים כמו ח'רבת אלחמאם וח'רבת אם בַּטְן וח'רבת פטום. מים לקחנו מבאר הארוֹן ומוואדי אלנסארא [הנוצרים] בצד הצפוני של הכפר בתחתית הגבעה.

הכפרים הקרובים לכפר היו זַכַּרִיא, בית נַתִּיף ועַג'וּר מכיוון צפון. מכיוון מערב היו ח'רבת אלמַנסוּרָה, דיר נַחָ'אס ובית גִ'בְּרִין. מדרום היו אִדְ'נא ותַּרְקוּמְיא וממזרח היה הכפר סוּרִיף. ההתנחלות היהודית הקרובה ביותר הייתה כפר עציון, כ-20 קילומטר מזרחית לכפר. אני לא הייתי שם אף פעם. בשנת 1948 כפר עציון היה מטרה ללוחמים [הפלסטינים]. אפילו הם הצליחו פעם לכבוש אותו. ביניו לבין היהודים לא היה שום קשר. היו רחוקים מאתנו. בינינו לבין ההתנחלות היה הכפר סוריף. היו חיכוכים ובעיות בין כפר עציון לבין אנשי סוריף בגלל האדמות. במקרים של בעיות בין פלסטינים ויהודים, הבריטים תמיד היו לצד היהודים.

לחברון הלכנו הרבה. כדי להגיע לחברון הלכנו קודם ברגל מאם ברג' עד וואדי אלסַנָאבְּרה ליד הכביש הראשי, הלכנו כשלושה קילומטר בדרך עפר עד לכביש הראשי של חברון - בית ג'ברין. משם לקחנו אוטובוס יאפא - אלחַ'לִיל [חברון]. האוטובוס היה מגיע מיאפא ועובר דרך דיר נח'אס ובית ג'ברין. אני אישית לא נסעתי באוטובוס אף פעם לפני 48. רב תושבי אם ברג' הגיעו לחברון על סוסים או על חמורים. לא היו מכוניות. אני נהגתי ללכת לחברון כל הדרך ברגל. לערים פלסטיניות אחרות לא הגעתי.

משפחות

בכפר היו כמה משפחות. כולן קטנות, אבו אלעַרָאִיס,

אלשָאדְ'לי, אלנַשָאש, אבּו ח'דִיר, אלאֻסְטָה ואבו רַיָא. המשפחת אבו אלעראיס, אלשאד'לי ואבו ריא היו להם שורשים מצריים. משפחת אלאוסטה היא במקור מטורקיה. כל הכפר היה כמו שכונה אחת קטנה. כל המשפחות גרו אחת ליד השנייה כאילו היו משפחה אחת. בכפר הייתה "מדאפה", בית אירוח ראשי בבית שנמצא בבית המח'תאר סאלם חסן אלנשאש. השתמשו בו לאירועי סולחה, להתכנסויות בלילות רמדאן, למסיבות אירוסין וחתונות. כל אנשי הכפר דאגו לבית האירוח. כולם שיתפו פעולה ועזרו אחד לשני. אני ועוד צעירים מהכפר נהגנו להכין קפה ולהגיש לאנשים קפה ומים. תמיד היה מישהו בבית האירוח, אף פעם הוא לא היה ריק. בנוסף לזה היו בתי אירוח לכל משפחה, בית אירוח קטן כדי לקבל את פני האורחים של המשפחה. בית האירוח הראשי היה חדר בגודל של שבע על שבע או שמונה מטר. היה בנוי מאבן אך את התקרה עשו מעץ ומבוץ. במרכז הכפר הייתה חצר, שמנו בחצר אבנים גדולות כדי לשבת עליהן כאשר התאספנו לשחק ולהעביר את הזמן שם או לשוחח בערבים.

- העתיקות

אם ברג' בנוי על עתיקות רבות, אבל לא ידענו הרבה עליהן. היה לי בן דוד שהיה מצטרף לאנשי העתיקות וראה בארות ועתיקות מתחת לאדמה. אנשי העתיקות ההם היו ערבים מירושלים שעבדו עם הבריטים. היו לידנו הרבה מערות, כמו ח'רבת אם אלסוַיד, ח'רבת ואדי אלנסארא וח'רבת פטום. היו ח'רבות שייכות לאם ברג' כמו ח'רבת אלחמאם, גם היא אתר עתיקות. במערות שמנו את בעלי החיים.

- חינוך

לא היה באם ברג' בית ספר ולא היה מסגד. בכל הכפר היה מספר קטן של אנשים שידעו קרוא וכתוב, אבא שלי, דוד שלי מחמד, איש ששמו עבד אלרחים עבד אלעאל ואיש אחד ממרוקו "מגרבי" שמו אלחאג' עלי. אבא ודוד שלי למדו בכפר סוריף. אנחנו למדנו בכפרים בסביבה. אני הלכתי ללמוד בכפר בית אולא אצל מורה משם שמו מחמד סעד ממשפחת אלח'טיב. היה לו חדר, במרכזו מחצלת קש, ישבנו על המחצלת ולמדנו קוראן, חשבון וערבית. ישנתי בבית אולא אצל קרובי משפחה שלי. היינו רק בנים, הבנות לא למדו אז. אני זוכר רק ילד אחד שלמד איתי שמו מנסור אלח'טיב, הוא היה מקרובי המשפחה שלי בבית אולא. למדתי עד כיתה ד'. פעם קרה בכיתה מקרה שבגללו עזבתי את בית הספר. אחד הילדים עשה כנראה משהו לא בסדר, העונש שלו היה "פַלַקָה", פלקה זה לקשור את שתי רגליו כשהוא יחף בחבל, להרים את הרגלים למעלה, בעזרת תלמידים אחרים, והמורה היה נותן מכות חזקות במקל על כפות רגליו. מאותו יום לא חזרתי לבית הספר.

- דת

תושבי הכפר היו מוסלמים. אבל לא היה אצלנו מסגד ולא השמיעו בכפר קריאת "מֻאַזִן" לתפילה חוץ מאשר בחודש רמדאן. השיח' מחמד סעד, המורה שלי מבית אולא, היה גר בכפר כל חודש רמדאן, הוא שימש כמֻאזִן וכאמאם של הכפר כל החודש. הוא גם הגיע לכפר יום לפני חג הקרבן, ישן בכפר כדי להנהיג את תפילת החג למחרת בבוקר. תפילת החג היתה מתקיימת בחצר חיצונית, בגורן, כי שם יותר רחב. בקשר

לענייני הלכה או שאלות סביב הדת, אבא שלי היה לו ידע בענייני דת ולכן אנשים נהגו לשאול אותו. בשאר ימי השנה לא היו תפילות כלליות. כל אחד התפלל בביתו. לפעמים התקיימו תפילות הערב בבית האירוח. אלחאג' עלי אלמגרבי היה האמאם של התפילה. בכפר היה קבר קדוש שנקרא "מקאם אלשיח' סבִיח" שנמצא מערבית לכפר. קבר קטן ולא היה חדר בנוי עליו. אנשים ביקרו שם בימי ששי. ליד הקבר היה עץ זית, "זית השיח' סביח". אנשים היו מתברכים בקבר והיו עושים מעשים טובים לזכר השיח'. בית הקברות של הכפר נמצא צמוד הכפר מכיוון דרום.

- בריאות

בכפר לא היתה מרפאה. המרפאה הכי קרובה הייתה במרכז הבריאות של הכפר תרקומיא. המרפאה הייתה פתוחה כל יום. עבדה שם אחות שקראו לה הגברת עזיזה. שלחנו לשם את החולים על בהמות. אם היינו צריכים בית חולים היינו הולכים לחברון. היו באזור אנשים שעסקו בריפוי מסורתי טבעי. נשים ילדו בבתיהן. הנשים המבוגרות עזרו ביילוד נשים.

- כלכלה

באם ברג' היה מעיין שנקרא באר הארון, אנשים שתו ממי הבאר הזאת. זו הייתה נביעה טבעית. נבנה עליה חדר והיתה בו משאבה. כל השנים שחייתי באם ברג' המשאבה הייתה מקולקלת. אנשים העבירו את המים על הבהמות. נשים העבירו פחים מלאים מים על ראשיהן. בבתים היו כדי חימר גדולים, כל כד יכול להכיל חמשה ששה פחים. אנשים נהגו למלא את כד החימר מים ולשתות ממנו.

בלילה הארנו את הבתים באמצעות מנורת נפט. כל הבתים היו בנויים מאבנים ומבוץ חוץ מבית אחד שהיה בנוי מבטון, ביתו של בן דודי. בכפר היו שתי מכולות, מכולת עבד אללה אבו ריא ומכולת אחמד חסן. הם מכרו כל דבר, אורז, סוכר, ממתק "הריסה" וסוכריות "ביצי היונה". הם מכרו גם נפט. את הסחורה הם הביאו מחברון.

היו שני ספרים בכפר. אחד בשם סלאמה אבו אלעראיס והשני אחמד חסן בעל המכולת. אנשים היו מסתפרים או קונים מהחנות ולא היו משלמים מיד. הם שילמו רק בתקופת הקציר.

את הלחם היו אופים בטבון. טבון זה בור חפור באדמה, קירותיו סויידו בבוץ מעורב עם קש, בתחתיתו שמו רפש יבש של חיות ומעל זה אבנים, היו מבעירים אש בתוכו, הזבל היה מחזיק את האש כמו פחם, האבנים היו מתחממות. הניחו את הבצק על האבנים וקיבלו לחם. אנשים חטבו עצים כדי להבעיר אש לבישול.

אישה אחת, אם עיסא שהיא אשתו של המגרבי, עבדה בתפירה, היתה לה מכונת תפירה ידנית.

- תרבות

כשהיינו קטנים שיחקנו משחק "אלקנאטר", סידרנו אבנים לגובה, התחלקנו לשתי קבוצות וזרקנו אבן כדי להפיל את האבנים המסודרות. מי שהפיל יותר במכה אחת היה מנצח. שיחקנו "חג'לה". שיחקנו "גולות". גם המבוגרים שיחקו משחקים מסורתיים כמו "סיג'ה" ו"סינִיֶּה" . מדי פעם הגיע לכפר איש עם קופסת הפלא. הוא סיפר סיפורי גבורה של אבו זיד ושל עבלה. היינו מסתכלים לתוך הקופסה ורואים תמונות גדולות. כל ילד שילם גרוש אחד. לפעמים הגיעו לכפר משוררים

עממיים וסיפרו סיפורים, זה היה קורה בשעות ערב. סיפורים של אבו זיד, אלזיר סאלם ואלשאטר חסן. אני זוכר שלאחד המשוררים קראו ג'דוע.

- חקלאות

זרענו הרבה חיטה, שעורה ותירס. זה היה למסחר, מכרנו את זה מחוץ לכפר. זרענו גם עדשים לשימוש ביתי וכרישה כדי להאכיל את הבהמות. שתלנו מעט ירקות. כל אחד שתל בשביל עצמו קצת ירקות כמו עגבניות, קשואים, מלפפונים ודלעת. לכל משפחה היה בסתן ובו נטעו עצי תאנה וגפנים. היה המון צבר באם ברג'. אצל כל אחד היה צבר. הכפר שלנו היה ידוע בסברס שלו. אנשים אמרו [בגאווה] "סברס אם ברג'", כי הוא היה סברס מתוק. הסברס הכי טוב. עצי זית לא היו הרבה. התחילו לנטוע עצי זית רק כמה שנים לפני שיצאנו. באזור היו צמחי בר שהשתמשנו בהם: בבונג', מרווה, זעתר וג'עדה. היה גם "עַכּוּבּ" [סוג של חרשף] אך האנשים לא אכלו אותו הרבה, הם יותר חיפשו ואכלו פטריות. חרשנו את האדמה מאמצעות "עוד" [מחרשה מעץ, לפעמים עם להב מברזל.האיכר החזיק אותה בקצה האחורי ולחץ את להב המחרשה לתוך האדמה תוך כדי גרירתה על ידי בהמה]. ניסו את הטרקטור אולי עונה אחת ולא המשיכו יותר. כי האדמה שלנו מלאת חתחתים, הררית ומחולקת לחלקות צרות על הגבעה שהטרקטור לא יכול להיכנס אליהן.

מנהג "אלעוֹנה" [התגייסות לעזרה, תמיכה] היה נהוג מאוד בכפר. אם היה אצלך אירוע כמו בניית בית או חתונה, אם היית צריך עזרה באדמה או בקציר האנשים באו ועבדו איתך ללא תמורה. לא היו פועלים בשכר.

לנשים היה תפקיד דומה לזה של הגבר בכל מה שקשור בעבודה באדמה ובחקלאות. את החיטה טחנו בטחנת "אלשעראווי", מישהו מחברון שיתה לו טחנת קמח מזרחית לכפר, בינינו לבין בית אולא. בזמן הבריטים שילמנו מס על היבול. שילמנו מס גם על כל ראש בקר ועזים.

בכפר היו לאנשים עדרי בקר ועזים. לכולם היו גם תרנגולות. לכלל הכפר היו כשבעים שמונים ראש בקר וכמעט אלף עזים. בכל בית כמעט היה גמל וחמור ששימשו להעברת משא ולרכיבה. האדמה סביבנו היתה רחבה מאוד. רעינו בה את בעלי החיים. עשינו לבנה וחמאה ומכרנו אותם מחוץ לכפר. היינו שמים אותם אצל מישהו בכל כפר, הוא היה מוכר אותם בשבילנו, היינו חוזרים אליו אחרי תקופה ומקבלים ממנו את הכסף. בכפר היו דבורים רבים שנתנו הרבה דבש. לכולם היה דבש. התקשינו למכור אותו ולכן בכל בית היה הרבה דבש.

אני עבדתי ברעיית צאן. היו לנו הרבה עזים ולא היה לנו בקר. האנשים הכניסו בלילה, גם למנוחה באמצע היום, את הבקר ואת העזים לתוך המערות. זה היה הבית שלהם. היו הרבה מערות, כמעט מתחת לכל בית היתה מערה. אני לא יודע כמה אדמה הייתה לנו, למשפחה שלי. אני יודע שזרענו ועבדנו הרבה אדמה אך לא יודע איפה בדיוק האדמה שלנו.

- שביתת 1936

בשנת 1936 הייתי בן ארבע. לא זוכר הרבה. אני יודע שלוחמים ערבים הגיעו לאם ברג' כדי להתחבא מהבריטים. אני זוכר שראיתי פעם מטוס בריטי מחפש את הלוחמים. אנשי הכפר הגישו ללוחמים

אוכל ונתנו להם מקום לישון. הבריטים היו מגיעים על סוסים כדי לחפש אותם. על השביתה הגדולה ב- 36 לא שמענו בכפר. היא לא השפיעה עלינו, אולי בערים הגדולות. אצלנו לא שביתה ולא כלום. אני זוכר שתחנת המשטרה הבריטית הכי קרובה אלינו היתה בבית ג'ברין.

- הנכבה

אני שמעתי לא פעם את אבא שלי אומר שהיהודים רוצים לכבוש את פלסטין, אבל מצריים מתנגדת להם. היו דיבורים בין הגברים הבוגרים. לא היה בכפר רדיו ולא הגיע אלינו עיתון. שמענו רק מהאנשים. על החלטת החלוקה שמענו, כי זה היה אירוע חשוב, כל האנשים דיברו עליו. שמענו שאלחאג' אמין התנגד להחלטה. לאנשים לא היה ידע בשימוש בנשק. אני זוכר שהבריטים נתנו לכפר שלושה רובים משומשים מסוג "קנדי", למשפחה שלי נתנו רובה אחד, את השני נתנו למשפחת אלנשאש, ומשפחת אבו ח'דיר קיבלה את השלישי. מעבר לכך היו אולי כעשרה רובים בכל הכפר. לא היה לנו נשק. האנשים לא היו מאומנים. התושבים של הכפרים הנמצאים מערבית לאם ברג' כמו תל אלסאפי ועג'ור, ברחו לכפר שלנו. היה קיץ. הם נשארו עד סוף השנה ועזבו. אנחנו- אנשי אם ברג'- מעט אנשים, אם יתקפו אותנו אין מי שיגן עלינו ולא נידע מה לעשות. לא היינו מאורגנים או מוכנים למצב של מלחמה. לא הייתה לנו יכולת להילחם ולהתנגד. היהודים היו תוקפים הם מקלעים, מרגמות ומטוסים. מעט לוחמים ערבים היו מגיעים אלינו לזמן קצר והולכים. לא הגיע אלינו צבא ערבי סדיר. לכן לא הייתה אצלנו כוונה להילחם או להתבצר. אחרי שפליטי הכפרים השכנים שהיו אצלנו הלכו, אנחנו יצאנו מיד אחריהם.

כמה צעירים מהכפר השתתפו בלחימה מחוץ לכפר. כמה מהם השתתפו בקרב כפר עציון. שם נפל בן הכפר עבד אלעזיז אבו ח'דיר. היה אתו מישהו ממשפחת אבו ריא ואולי גם עיסא אלנשאש ואחרים. הם התגייסו כדי לתגבר את הצבא הירדני כשיצא מבית ג'ברין בדרכו לכפר עציון. חברים של עבד אלעזיז באו לכפר והודיעו שהוא נהרג וביקשו שנודיע למשפחה שלו. אני התנדבתי לספר להם. הלכתי אבל אמרתי להם שהוא נפצע ושהם חייבים ללכת לראות אותו. הם קברו אותו בכפר סוריף. אנחנו בכפר לא היינו צריכים תיגבור ועזרה כי לא נלחמנו. אנחנו קיבלנו את הפליטים מהכפרים הסמוכים אלינו מצד מערב, תל אלסאפי, עג'ור ואלמסמיה. הם נשארו אצלנו אולי שלושה חודשים. הם ישנו בין העצים וחלקם בנו סככות. היו מאות אנשים. הם אכלו דברים בסיסיים. חלקם הסתננו בחזרה לכפרים שלהם כדי להביא חפצים מהבית או לקטוף פרות וירקות מאדמתם. לא הייתה לנו אפשרות לעזור להם. הדבר הכי חשוב מבחינתם היה המים. זה היה קיים. היו צריכים מים בשביל עצמם ובשביל החיות שלהם.

אחרי שהפליטים הלכנו, אנחנו העברנו את המשפחות שלנו, הילדים, הנשים והזקנים, לתרקומיא, סוריף, ח'אראס, נובא ולכפרים אחרים. אחרי שהלכה יאפא וכל האזור המערבי, זכריא, עג'ור ובית נתיף - ואלה כפרים גדולים מאתנו "עשרים פעם" - אז לא היו בפנינו הרבה ברירות. המורל של האנשים התרסק. עזיבה הייתה האפשרות היחידה. נכבדי הכפר התכנסו, אמרו שאין

מי שיגן עלינו והחליטו לעזוב.
אבא שלי, שהיה קשיש בן שמונים, עם אחיי הקטנים, עארף ומחמד ואחותי פוזייה, יצאו קודם לכן והיו כבר בבית אולא אצל קרובים שלנו ממשפחת אלעדם. אני ועוד כעשרה גברים וצעירים נשארנו באם ברג' לעוד כשבועיים. נשארנו כדי לראות איך יתפתחו העניינים. אם יש סיכוי לחזור או לא. אחרי שבועיים הלכנו. נעלנו את דלתות הבתים ויצאנו מהכפר. לקחנו איתנו את העדרים והלכנו לסוריף, ישנו שם לילה אחד ולמחרת המשכנו לאזור אלח'דר [ליד בית לחם] וישנו אצל אדם מוכר לאנשים מהכפר.

- נסיונות השיבה

בכל זאת חשבנו שאנחנו נחזור. האנשים לא לקחו איתם מהבית את הדברים החשובים. לקחו רק בגדים וקצת אוכל. בבית שלנו השארנו ארגז עם מסמכים. אני זוכר שחזרתי לבית שלנו עם אחי אחרי כמה ימים כדי לראות מה קורה, ראינו ששברו את דלת הבית ואת הארגז. היו הרבה ניירות בארגז, גם אז לא לקחתי אותם. הכל נשאר שם.

כשהיינו באלח'דר בא החורף והתחיל לרדת גשם. אני,אח שלי ועוד כמה אנשים לקחנו את העדר וחזרנו לאם ברג'. גרנו שם. זה היה כארבעים יום אחרי שעזבנו את הכפר. היה אתנו איש בשם עלי אבו ריא, לעלי היה רובה, בהתחלה כשבאו יהודים כדי לגרש אותנו הוא ירה לעברם וצעק עליהם. נתן להם להבין שיש בכפר כוחות. הוא אכן עצר את התקפות היהודים לכמה ימים. נשארנו בכפר כשבועיים. היינו קבוצה קטנה. כולנו גברים חוץ מאשה אחת שבאה עם בעלה. הוא בן דוד שלי, עבד אלחפיד' שמו. אני זוכר שעוד היו אתנו מחמד אסמאעיל ועבד אלרחמן סאלם ואחרים. אחרי שבועיים הגיע כח צבאי יהודי וגירש אותנו. אז יצאנו סופית. מזג האויר היה קצת חורפי, אולי חודש אוקטובר.

כמה חודשים אחר כך, שמעתי שקבוצה של כעשרה אנשים, שניים מהם מאם ברג' הם מחמד אבו אלעראיס וחסין שלאש ואחד מנובא שמו מחמד מחמוד ואחרים חזרו לכפר לחטוב עצים כדי למכור אותם. היהודים תפסו אותם. הם תפסו גם איש נוסף לא קשור אליהם עם העדר שלו. מחמד אבו אלעראיס סיפר לנו אחר כך שהיהודים שחטו עזים ודרשו מאתנו להרים בשיניים את ראש העז הכרות או את רגלי העז או כל חלק אחר ולזרוק אותם בזבל, הם צילמו אותנו כשאנחנו עושים כך, כשחלקי עז בין השיניים שלנו. אחר כך שחררו אותנו.

- פליטות

אחרי אם ברג', אני והמשפחה שלי גרנו בבית אולא אצל קרובים שלנו ממשפחת אלעדם. אחרי זה גרנו אצל מחמד סעד אלח'טיב, השיח' שסיפרתי עליו קודם, הוא גם היה קרוב משפחה מצד אמא. מבית אולא עברנו לגור בסוריף אצל קרובי משפחה, גם מצד אמא, הם הדודים שלי מחמד ואחמד ותופיק עבד אלרזאק. גרנו בסוריף עד תחילת שנת 1950. אבא שלי שהיה חבר במסדר של "צופים" בבית נובא [מסדר סגפנים שמקיימים טקסים דתיים רוחניים] ביקש לעבור לגור בבית נובא כדי להעביר את שארית חייו שם ולהיקבר ליד המסדר. גרנו שם עד שאבא שלי נפטר באפריל 1950. אני הייתי אז בן כ-17. בתקופה הזאת עבדתי בשכר אצל אנשים ברעיית צאן. חזרנו לסוריף וגרנו אצל בן דוד שלי

עד תחילת 1951. חזרנו לתקופה קצרה לגור בנובא ואחר כך בשנת 1952 עברנו לגור במחנה הפליטים עין אלסלטאן ליד יריחו. גרנו ליד אחד מבני דודי. גרנו באוהל. אחר כך אספתי אבנים ובניתי בעצמי חדר, הקירות מאבנים ומבוץ וכיסיתי אותו עם עצים. שם התחלתי לעסוק בסיתוט אבנים ולבנות לאנשים בתים תמורת שכר. נהייתי בנאי מקצועי. היו כמה משפחות מאם ברג׳ שגרו במחנה הפליטים, גרנו קרוב אחת לשנייה. הקמנו מין שכונה במחנה ופתחנו בה בית אירוח משלנו. במחנה היו בית ספר ומרפאה שהקים האו"ם. בבתים לא היו שירותים, היו שירותים ציבוריים בלבד, חלק לנשים וחלק לגברים.

בשנת 1952 ביקרתי באם ברג׳. הייתי בחברון באיזה עניין. החלטתי ללכת לאם ברג׳. הייתי לבד. הגעתי לאם ברג׳ ולא פגשתי בדרך אף אדם. לא ראיתי יהודים. הכפר היה ריק. דלתות הבתים היו שבורות. כוורות הדבורים היו מרוסקות, דרדרו אותן מראש הגבעה לוואדי. התחושה הייתה רעה. הרגשתי בדידות ופחד כי הכפר היה שומם. זה היה כמו להסתכל על אדם מת. לקחתי איתי כלי נחושת מהבית שלנו. זו הייתה הפעם היחידה שביקרתי באם ברג׳ אחרי הנכבה. בשנת 1954 עברתי לגור בעמאן, בעיקר כדי לחפש עבודה. בשנת 1960, הצטרפו אלי שני אחיי ואחותי. התגייסתי לצבא הירדני ושירתתי בו 24 שנים. גרתי במחנה הפליטים אלווחדאת ארבע שנים. בשנת 1968, אחרי המלחמה ב- 67 והנכסה, הבנתי שהמולדת הלכה סופית לאיבוד ושאין סיכוי לשיבה. קניתי כאן חצי דונם ובניתי עליו את הבית הזה. בשנת 1955 התחתנתי, יש לי 6 בנים ושתי בנות. אחותי פוזייה התחתנה, אחי הקטן עארף גר פה לידי עם משפחתו. אחי מחמד נהרג בשנת 1970 בפעולה צבאית בפלסטין. הוא חצה את הגבול מירדן עם החולייה שלו כדי לבצע פעולה צבאית שם. היהודים חיכו להם, ידעו שהם באים והרגו אותם.

אחי עארף, ביקר באם ברג׳ בסביבות שנת 2000. הוא תיאר אותה כשכונה קטנה והרוסה לחלוטין, סביבה שטחים עצומים של אדמה ריקה.

الطريق إلى أم برج
השלטים על הדרך לא מזכירים את אם ברג׳ הפלסטינית

بيوت فلسطينية مهدمة
שרידי הבתים הפלסטינים שעמדו כאן עד

خربة أم برج

خربة بورجين

(Burgin)

بقلم – نوجه قدمان

آذار 2001، جولة على الدراجات الهوائية في سهل "هَئِلَه". منطقة واسعة الأرجاء، تلال لطيفة، أحراش صنوبر وسجاجيد من الأزهار البرية. المكان هادئ، عدد قليل فقط من المتجولين يصلون إلى هذا المكان رغم عدم بعده عن القدس وعن تل أبيب. خارج البلدات القروية (اليهودية) الصغيرة الموجودة في المنطقة يسود شعور بالإقصاء والوحشة.
صعود بطريق ترابيّ إلى قمة التلة، وها هنا أكوام من الحجارة، أطلال جدران وبقايا حيطان من حجر. هنا نبات الصبار. يا لها من معرفة غامضة أنه كانت هنا قرية عربية. شعور يشبه الرهبة بين يديّ مقدس، في مكان كان وزال. ما اسم المكان ومن سكن هنا وأين هم منذ ذلك الحين؟ لا يمكن معرفة ذلك من خلال زيارة المكان أو من التمحص في خريطة أو من البحث في مرشد سياحيّ إسرائيليّ.
أيار 2008، سهل "هئلـه"، جولة لي مع باحثة من بريطانيا بين أطلال القرية الصغيرة أم برج التي بنيت على موقع أقدم منها. شارع أسود من أسفلت جديد، على جانبيه لافتات توجيهيه لامعة ترشدك إلى خربة "بورجين". يوصلك الشارع إلى منحدر نفس التلة من الجولة السابقة، موقف سيارات منظم في نهايته. لوحة كبيرة تتحدث بالعبرية والانجليزية عن خربة "بورجين"، فيها إسهاب عن تاريخها القديم الذي يبدأ بفترة "الهيكل الثاني" (اليهودي) وترمز بشيء ما عن بقايا قرية عربية تتواجد بالمكان. تصل إلى المكان حافلة كبيرة. المكان الذي كان منبوذاً وموحشاً لم يعد كذلك. عشرات الشبان الأمريكيين ينزلون من الحافلة ويصعدون إلى التلة. قرب أطلال القرية فتحت حفر كبيرة للتنقيب عن الآثار ومن فوقها غطاء كبير للتظليل. تشرح المرشدة العاملة في سلطة الآثار (الإسرائيلية) للمجموعة اليهودية الأمريكية عن الماضي القديم للمكان وعن اكتشافه ضمن المشروع الجديد للتنقيب عن الآثار. هذه المجموعة جاءت لزيارة البلاد ضمن برنامج "تجليت" (اكتشاف - برنامج صهيوني ينظم رحلات لمجموعات شبيبة يهودية من أنحاء العالم لتعريفهم بالبلاد وإقناعهم للهجرة إليها) والذي هدفه " تقوية العلاقة بين شبيبة يهودية في أنحاء العالم وبين اسرائيل واليهودية". كما قال رئيس الحكومة إهود أولمرط عن المكان: " بمسار بطيء ولا بد منه، نجدد العلاقة مع الماضي. هذه أرضنا، لا شك في ذلك. وإذا كان هناك من يراوده الشك، سنحضره إلى هنا ليرى كيف عاش اليهود هنا قبل 2000 عام". أنظر الموقع الالكتروني لقيرن قييمت ليسرائل kkl.
أطلال المباني العربية تقف قريباً من هناك، صامتة ومهملة. مندوبو سلطة الآثار والسائحون لا يهرولون باتجاهها. ردّاً

على سؤالي قالت مرشدة سلطة الآثار أن الحفريات تعود إلى فترة "الهيكل الثاني"، وأن الخربة تلك هي بقايا قرية عربية بُني قسم من بيوتها من الحجارة الأثرية التي بقيت في المكان. أحد المسؤلين في "قيرن قييمت" وصل إلى المكان وشرح لنا بفخر: هذا متنزه جديد، هذه هي هدية "قيرن قييمت" للدولة في عيدها الستين. توجد هنا كهوف دفن كبيرة ومثيرة. هنا دفن الأغنياء وهنا الفقراء. يقوم بتصويرنا أثناء دخولنا إلى الكهف، ويعلن، مسبباً الأسى للباحثة البريطانية: من الممكن أن نضع صورتكما على النشرة الإرشادية للمتنزه. في طريق عودتنا إلى موقف السيارات، لاحظنا "الاهتمام" الذي منحته "قيرن قييمت" لأشجار التين والخروب والزيتون حيث قامت بتشذيبها بشكل دقيق.

إن موقع قرية خربة أم برج، وباسمه المُعَبْرَن " خربة بورجين" الخالي من الماضي والمضمون ، يقع اليوم ضمن متنزه "عدولم" الذي افتتحته "قيرن قييمت" بمناسبة ستين عاماً لاستقلال إسرائيل. حظيت القرية التي هُجّر أهلها ودُمّرت منازلها كجزءٍ من مشروع إقامة الدولة اليهودية، حظيت أن تكون موقعاً مركزياً في المتنزه. أصبح موقع القرية، الهامشي والمنسي من وجهة نظر السائحين الإسرائيليين، أصبح سهل الوصول بعد افتتاح المتنزه. رغم ذلك، لم تنكشف أمام الجمهور الإسرائيلي مع افتتاح المتنزه معلومات عن لاجئي القرية وتاريخها الفلسطيني وحيثيات تهجيرها. يشدد المتنزه على التاريخ القديم للمكان وعلى جماله " الحقيقي والطبيعي، بدون زينة أو أقنعة زائدة" (حسب موقع ق.ق.ل).

بيت مدمر يطل على سهل بالجهة الشمالية الغربية
תצפית מעל הריסות הכפר הפלסטיני לכיוון צפון מערב

ח'רבת אם בֻּרג'
חורבת בורגין

נגה קדמן

מארס 2001, טיול אופניים בעמק האלה. שטח רחב ידיים, גבעות רכות, חורשות אלון ומרבדי פרחי בר. שקט כאן, רק מטיילים מעטים מגיעים לאזור, למרות מיקומו לא הרחק מירושלים ומתל אביב. מחוץ ליישובים הכפריים הקטנים שבסביבה שוררת תחושת נידחות ודממה. עלייה בדרך עפר לראש גבעה, והנה גלי אבנים, שרידי גדרות וקירות אבן, שיחי צבר. איזו ידיעה עמומה, שהיה כאן כפר ערבי. מין תחושה של חרדת קודש, של מקום שהיה ואינו. מה היה שם המקום, מי גרו כאן והיכן הם מאז? לא ניתן לדעת מביקור במקום, מעיון במפה או מסקירת מדריכי טיולים של ישראל.

מאי 2008, עמק האלה, סיור עם חוקרת מאנגליה בשרידי הכפר הקטן ח'רבת אום בֻּרג', שנבנה על גבי אתר קדום יותר. כביש שחור עם אספלט טרי, בצידיו שלטי הכוון מאירי עיניים שמפנים ל"חורבת בורגין". הכביש מוביל למרגלות אותה גבעה של אז, מגרש חניה מסודר בקצהו. שלט גדול מספר בעברית ובאנגלית על חורבת בורגין, מרחיב בדבר ההיסטוריה הקדומה שלה שראשיתה בימי בית שני, ומפטיר משהו בדבר שרידי כפר ערבי שנראים במקום.

אוטובוס גדול מגיע למגרש החנייה. המקום הנידח כבר אינו כה נידח עוד. עשרות אמריקאים צעירים יורדים ומעפילים לגבעה. ליד שרידי הכפר נפערה חפירה ארכיאולוגית גדולה ומעליה יריעה ענקית לצל. מדריכה מטעם רשות העתיקות מסבירה לקבוצת היהודים האמריקאים על העבר הקדום של המקום ועל חשיפתו באמצעות הפרוייקט הארכיאולוגי החדש. הללו באו לביקור בארץ במסגרת התכנית "תגלית", שמטרתה "לחזק את הקשר של צעירים יהודים מרחבי העולם לישראל וליהדות". כמו שאמר ראש הממשלה, אהוד אולמרט, לגבי המקום: "בדרך איטית ובלתי נמנעת מחדשים את הקשרים מן העבר. זו הארץ שלנו, אין ספק בכך. אם יש למישהו ספק, נביא אותו לפה כדי לראות איך חיו כאן יהודים לפני 2000 שנה" (אתר קק"ל).

שרידי המבנים הערביים ניצבים בסמוך, דוממים, זנוחים. אנשי רשות העתיקות והתיירים אינם שועים לעברם.

לשאלתי עונה המדריכה שאתר החפירה הוא מימי בית שני, והחורבות פה ליד הן שרידים מהכפר הערבי, שחלק מבתיו נבנו מאבנים עתיקות שנשארו במקום. אחראי מטעם קק"ל שמגיע למקום, מסביר לנו בגאווה: זה פארק חדש, זו המתנה של קק"ל לכבוד שישים שנה למדינה. יש כאן מערות קבורה גדולות ומרשימות. כאן נקברו העשירים, וכאן העניים. הוא מצלם אותנו יורדות להציץ במערות, ומכריז, למגינת ליבה של החוקרת האנגליה: אולי נשים את התמונה שלכן על עלון המידע של הפארק! בדרך חזרה למגרש החנייה, ניכר ה"טיפוח" שנתנה קק"ל לעצי התאנה, החרוב והזית, שנגזמו בקפידה.
אתר הכפר ח'רבת אום בורג', ובשמו המעוברת, חסר העבר והפשר, חורבת בורגין, נכלל כיום בתחומי פארק עדולם, אותו הכריזה קק"ל לרגל ששים שנות עצמאות מדינת ישראל. הכפר, שתושביו גורשו ובתיו נחרבו כחלק מפרוייקט הקמת המדינה היהודית, זכה להיות אתר מרכזי בפארק. אתר הכפר, נידח ושכוח אל מפרספקטיבה של מטיילים ישראלים, נעשה נגיש יותר בעקבות הכרזת הפארק. פליטי הכפר, עברו הפלסטיני ונסיבות עקירתו, לעומת זאת, לא נעשו נראים יותר לקהל הישראלי עם הקמת הפארק, ששם דגש על העבר הקדום של המקום ועל יופיו ה"אמיתי ותמים, ללא איפור ותחפושות מיותרות" (אתר קק"ל).

بيوت فلسطينية مهدمة
שרידי הבתים הפלסטינים שעמדו כאן עד

2.

Population before occupation	Year Population 1945 140 1948 162 Est. Refugees 1998 997
Number of houses	In (1931): 26
Town's name through history	Umm Burj may have been named after the tower which was built in its center during the Roman period.
Water supplies	The villagers used to obtain drinking water from three wells on the northern parts of the village.
Archeological sites	Umm Burj contains at least twenty khirbas in its lands, many of which dates to the Romans period.
Exculsive jewish colonies on town's lands	Nechusha

Village Today

According to the Palestinian historian Walid Khalidi, the village remaining structures on the village land are:
"The crumbled houses that remain are attached to each other. Their windows and Goors are clearly visible, although the roofs and sections of the walls are gone. A large arch stands amidst these remnants of houses. A large deserted structure (which formerly housed an irrigation pump) stands at the foot of the hill, on the western side of the village. It has an entrance on its eastern side."

1.

Umm Burj

Taken from www.palestineremembered.com

Statistic/Fact	**Value**
Israeli occupation date	October 28, 1948
Distance from district center	31 (km) Northwest of Hebron
Elevation from the sea	425 (meters)
Israeli military operation	Third stage of Operation Yo'av (commanded by Yigal Allon)
Israeli attacking brigade	Har'el Brigade
Defenders	Egyptian Army
Exodus Cause	Expulsion by Jewish troops
Village remains after destruction by Israelis	Umm Burj was completely destroyed, and only house walls and rubble left behind.
Ethnically cleansing by Israelis	Umm Burj was completely ethnically cleansed between November and April, 1949
Land ownership before occupation	Ethnic Group Land Ownership (Dunums) Arab 13,079 Jewish 0 Public 4 Total 13,083
Land usage in 1945	**Land Usage Type Arab (Dunum)** Irrigated & Plantation 28 Area planted w/ olives 33 Planted W/ Cereal 3,546 Built up 15 Cultivable 3,574 Non-Cultivable 9,494

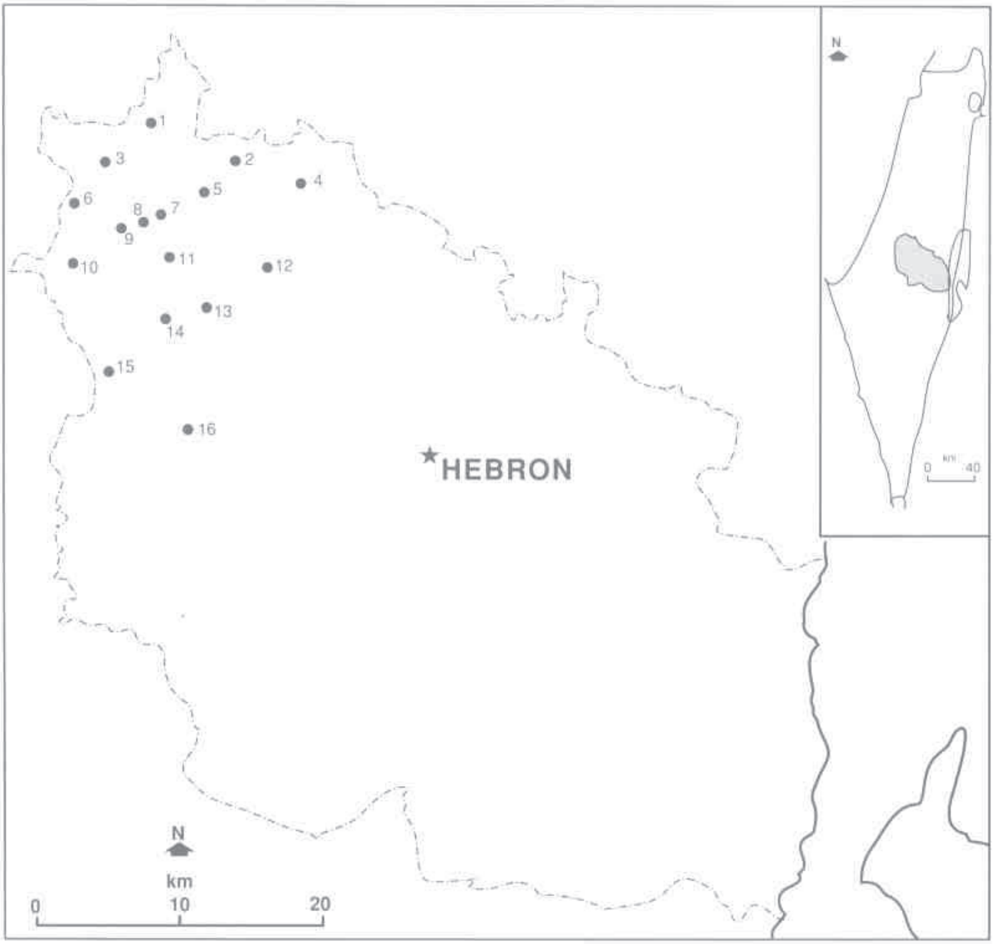

Villages of Hebron District

Key

—·—··—·— international borders
- - - - - - - - district borders

'Ajjur (5)
Barqusya (6)
Bayt Jibrin (14)
Bayt Nattif (4)
al-Dawayima (16)
Dayr al-Dubban (7)
Dayr Nakhkhas (13)
Kudna (11)
Mughallis (1)
al-Qubayba (15)
Ra'na (8)
Tall al-Safi (3)
Umm Burj, Khirbat (12)
Zakariyya (2)
Zayta (10)
Zikrin (9)

خريطة تبين القرى الفلسطينية التي هدمتها إسرائيل في محافظة الخليل بعد احتلالها عام 1948
במפה מופיעים 16 כפרים פלסטינים במחוז חברון שישראל כבשה בשנת 1948 והרסה אותם לאחר מכן